

Taras, Halina

Problematyka badawcza epoki brązu i początków epoki żelaza

Archeologia Polski Środkowowschodniej 1, 241-243

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

HALINA TARAS

PROBLEMATYKA BADAWCZA EPOKI BRĄZU I POCZĄTKÓW EPOKI ŻELAZA

Do II wojny światowej obszar Lubelszczyzny należał do najslabiej poznanych w kraju pod względem archeologicznym. Tylko okazjonalnie prowadzono tu prace powierzchniowe i wykopaliskowe, które najczęściej były efektem doraźnych zainteresowań badaczy warszawskich. Przybycie po wojnie do Lublina prof. S. Noska, zapoczątkowało utworzeniem Katedry Prehistorii w UMCS (późniejsza Katedra Archeologii Polski i Powszechnej) i niedługo potem zwiększeniem liczby czynnie działających archeologów. Początki działalności badawczej młodej placówki skierowane były z jednej strony na powiększenie skromnej bazy źródłowej, z drugiej na uporządkowanie dotychczasowych, przedwojennych zasobów.

W latach 40-tych i 50-tych Katedra Archeologii w zasadzie nie prowadziła systematycznych prac na stanowiskach epoki brązu i problematyka tej epoki znajdowała się poniekąd na marginesie zainteresowań tutejszych badaczy. Niemniej jednak fakt wzmocnienia działalności terenowej wpłynął pozytywnie na wzrost liczby źródeł datowanych także na tę epokę (L. Gajewski 1951a; b; 1953; J. Gurba 1953; 1956; 1961a; J. Kowalczyk 1949; S. Nosek 1949; 1951a). Pojawiły się też pierwsze opracowania pradžejów Polski środkowowschodniej autorstwa S. Noska (1952 i 1957).

Lata 60-te przyniosły wznowienie prac w Strzyżowie oraz rozpoczęcie na szeregu innych stanowisk, tak grobowych jak i osadowych (np. w Raciborowicach, Gródku, Skomorochach Małych, Krzewicy, Zemborzycach). I tutaj szczególne znaczenie miało odkrycie i opublikowanie przez J. Gurbę (1955) grobu psa ze Strzyżowa pomimo że znalezisko to określono jako przynależne do KCSz, najbliższej analogii autor dopatrywał się w odkryciach słowackich na cmentarzysku w Veselem. W latach 50-tych i początkach 60-tych ukazały się też opracowania traktujące o pradžejach poszczególnych regionów Lubelszczyzny (L. Gajewski, J. Gurba 1959). Niektóre publikacje, jak S. Noska (1951a), poświęcone są początkom epoki brązu na Lubelszczyźnie. Oprócz zestawienia katalogu wszystkich znanych stanowisk wniosły one szereg cennych uwag, choćby odnośnie genezy kultury strzyżowskiej (J. Kowalczyk 1959) czy trzcinieckiej (KT) (S. Nosek 1948b). S. Nosek podkreślił też upowszechnianie się w KT na Lubelszczyźnie zwyczaju ciałopalenia (1957, s. 98) a także wpływ KT na powstanie kultury łużyckiej (KŁ) we wschodniej Polsce. Sytuację w IV okresie epoki brązu na tym terenie wiązał z grupą środkowopolską, zaś między Wieprzem i Bugiem z grupą ulwówecką. Sugerował

jednak, zgadzając się tutaj z J. Kostrzewskim, że rzeczą słusniejszą byłoby traktować tę ostatnią jako jedną z lokalnych odmian środkowopolskiej grupy KŁ, argumentując to jednolitością ceramiki w Polsce środkowowschodniej; główny wyróżnik grupy ulwóweckiej - obrządek szkieletowy - miał zaś być pogranicznym akcentem wpływów trackich. Na podłożu grupy środkowopolskiej miała się uformować, jeszcze w IV okresie epoki brązu, grupa tarnobrzeska, która według S. Noska w okresie halsztackim zajmowała cały teren międzyrzecza Wisły i Bugu; wyróżnianie na tym obszarze także grupy mazowiecko-podlaskiej było według niego nieuzasadnione ze względu na podobieństwo ceramiki. Mając na uwadze genezę KŁ na terenie międzyrzecza postulował wręcz za utrzymaniem terminu „grupa środkowopolska” dla zjawisk występujących na wschód od Wisły także w późnym okresie epoki brązu oraz początkach okresu halsztackiego (1957, s. 102-104). Biorąc pod uwagę ówczesną szczupłość bazy źródłowej, S. Nosek w większości trafnie określił ogólne tendencje rozwojowe KŁ we wschodniej Polsce, choć nie przyjęły się, bądź zostały zweryfikowane, jego propozycje odnośnie terminologii i zasięgu grup terytorialnych.

Zagadnieniom epoki brązu poświęcono uwagę szczególnie wtedy, gdy Katedrą Archeologii w Lublinie zaczął kierować A. Gardawski. Problemy KT i KŁ, będące przedmiotem wieloletnich zainteresowań A. Gardawskiego, jeszcze przed jego związaniem się z Lublinem (1952; 1954a; 1959), ukierunkowały w dużej mierze politykę badawczą ośrodka lubelskiego w latach 60-tych i początkach 70-tych. Wiele z jego spostrzeżeń i przemyśleń oparło się próbie czasu i funkcjonuje w obiegu naukowym do dzisiaj. Najważniejszą jego pracą pozostaje „Plemiona kultury trzcinieckiej w Polsce” - pierwsza pełna na miarę stanu źródeł monografia tej kultury. A Gardawskiego frapowały szczególnie zagadnienia chronologii, jako najważniejsze na etapie systematyki źródeł (1966a), jak też problem ciągłości osadniczej w epoce brązu i początkach epoki żelaza, co znalazło ujście w jego wystąpieniu na I Międzynarodowym Kongresie Archeologii Słowiańskiej w 1965 r. (1968). Problem ten jednak już wcześniej przewijał się w jego pracach, m. in. w monografii KT, posłużył też jako element wyjściowy do rozważań nad genezą KT a także jej schyłkiem i umożliwił wprowadzenie do terminologii archeologicznej pojęcia „faza łódzka” dla określenia etapu przejściowego od KT do KŁ. W efekcie wynikała kwestia słowiańskości KT. Problematyka fazy przejściowej wyłożona w monografii z 1959 r., rozwinięta

została później w osobnej pracy w 1971 roku i wracała też przy okazji opracowań poświęconych KŁ (1979). A. Gardawski docenił też, podnoszoną już niekiedy przed wojną, rolę powiązań południowych jako pomocnych przy tworzeniu polskich systemów chronologicznych a zwłaszcza rolę horyzontów skarbów brązowych (1959; 1979 [wraz z Z. Woźniakiem]). Wypowiadał się i na temat kultury mogiłowej wskazując na jej niejednorodność na Śląsku i Wielkopolsce (kultura Pudliszki) a także stale lansował równorzędność KT i kultury mogiłowej w procesie tworzenia się KŁ oraz, z S. Noskiem, decydujące znaczenie KT dla powstania, pod wpływem południowym, wschodniego odłamu KŁ. Taką formę początków KŁ lansował nawet dla obszarów podkrakowskich, będąc w tym względzie antagonistą M. Gedla (1975), co długo było przedmiotem spornym w literaturze i dopiero w ostatnich latach zostało zweryfikowane nowszymi źródłami i opracowaniami (np. J. Rydzewski 1991; J. Górski 1994).

A. Gardawski wprowadził na trwałe do literatury pojęcie „kultury strzyżowskiej” (1959) i grupy wschodniej kultury łużyckiej (1954a), a także wspomnianej „fazy łódzkiej”, choć w znacznej mierze zweryfikowano z czasem zasięg tej ostatniej.

Równocześnie z opracowaniami A. Gardawskiego, J. Gurba przeprowadził studium porównawcze między południowymi kulturami początków epoki brązu na obszarze Europy środkowej i wschodniej (1968b; 1969b) i wprowadził do literatury polskiej termin: „cykl kultur trzciniecko-komarowsko-sośnicki” jako wyraz bliskich związków między nimi.

Po śmierci A. Gardawskiego, problematyka epoki brązu została na pewien czas w ośrodku lubelskim zarzucona. Stale jednak przybywało źródeł wskutek intensyfikacji tak badań powierzchniowych, zwłaszcza po wprowadzeniu w kraju akcji AZP, jak i prac wykopaliskowych - np. kompleksowe prace wokół Czerwna, w tym na stanowiskach z epoki brązu (Wronowice, Tyszowce, Woźuczyn).

Wznowienie studiów archeologicznych w UMCS zaowocowało zainteresowaniem się tą problematyką młodych badaczy. Pierwszym widocznym efektem było pojawienie się znacznej ilości, pisanych pod kierunkiem J. Gurby, prac magisterskich. Ich tematem było zwłaszcza osadnictwo pradziejowe wybranych regionów Lubelszczyzny (m.in. J. Waszkiewicz 1980; J. Nogaj 1985; D. Pakuła 1987; J. Ryń 1987). Powstają też prace o charakterze porównawczym (M. Florek 1981; J. Suryś 1981) oraz monograficzne opracowania kultur epoki brązu (T. Fornal 1981; J. Kociuba 1982; H. Wróbel 1980; Z. Wichrowski 1980; W. Koman 1986b), czy wybranych zagadnień, np. obrządku pogrzebowego (E. Kłosińska 1983). W dalszym ciągu jednak wszystkie te działania

koncentrowały się na etapie systematyki i klasyfikacji źródeł, a w mniejszym stopniu ich interpretacji. Nowością tutaj jest częstsze podejmowanie studiów osadniczych, które zainicjowane zostały dużo wcześniej przez J. Gurbę (1961b).

W latach 80-tych i 90-tych przedmiotem studiów ośrodka lubelskiego stają się wybrane zagadnienia przełomu neolitu i epoki brązu, takie jak obrządek pogrzebowy (B. Bargieł 1995a), pozyskiwanie i obróbka surowców krzemienych, problemy osadnicze (H. Wróbel 1991) a także kompleksowe studia nad KT (H. Taras 1994b; 1995).

Podsumowaniem wyników zainteresowań badawczych była w dużej mierze ogólnopolska konferencja zorganizowana w Lublinie w 1991 r. poświęcona schyłkowi neolitu i początkom epoki brązu w Polsce środkowowschodniej. Dla poznania Lubelszczyzny zaprocentowało to zestawieniem przez B. Bargieł (1991) wszystkich znanych dotąd materiałów późnej fazy kultury ceramiki sznurowej oraz kultur postsznurowych, analizą trudnych kwestii chronologii na tym obszarze oraz cech własnych poszczególnych kultur, a zwłaszcza problematyki obrządku pogrzebowego.

Godny podkreślenia jest fakt zajęcia się przez ośrodek lubelski studiami nad krzemieniarstwem epoki brązu i początków epoki żelaza. I tutaj wymienić można prace poświęcone zagadnieniom pozyskiwania surowca, jego klasyfikacji i wykorzystania przez społeczności epoki brązu (A. Zakościelna, J. Libera 1991), opracowania tego zagadnienia w obrębie KT (H. Taras 1992b; w druku) a także próba systematyki krzemienych noży sierpowatych opracowana przez B. Bargieł i J. Libere (1994). Powstaje też nowe opracowanie zagadnień KT w międzyrzeczu Wisły, Bugu i Sanu (H. Taras 1995).

Inicjowana jest też współpraca z ośrodkami regionalnymi, służąca lepszemu poznaniu epoki brązu, a zwłaszcza początków KŁ we wschodniej Polsce. Mowa tu o podjętym wspólnie z Regionalnym Ośrodkiem Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Lublinie programie badawczym, zmierzającym do określenia w epoce brązu i początkach epoki żelaza w Polsce środkowowschodniej procesów kulturowych i osadniczych, mechanizmów gospodarki ludzkiej i wzajemnych relacji ze środowiskiem przyrodniczym. Zadanie to, już rozpoczęte, realizowane jest nie tylko poprzez badania wykopaliskowe, choć i te są uwzględniane (aczkolwiek pragniemy bardziej je zdyscyplinować, ograniczyć przypadkowość doboru stanowisk), lecz przede wszystkim poprzez porządkowanie i opracowanie materiałów już pozyskanych. I co najistotniejsze, poczynania te stawiają sobie za cel nie tylko klasyfikację i systematykę źródeł lecz w miarę możliwości ich rzetelną interpretację.

HALINA TARAS

RESEARCH DIRECTIONS CONCERNING THE PROBLEMS OF THE BRONZE AGE AND THE BEGINNINGS OF THE AGE OF IRON

The paper constitutes a summing up of the fifty years of research carried out in the Chair of Archeology, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, in respect to studies concentrating on the Bronze Age. Special attention has been paid to the achievements of Aleksander Gardawski who greatly contributed to an explanation of many aspects concerning chronology, production and contacts of the community of that

Age and who introduced a number of concepts and terms functioning in the literature till today.

Attention has also been paid to the works of Jan Gurba, as well as the achievements of the young researchers attempting both a systematization of the sources as well as their interpretation.

Katedra Archeologii UMCS w Lublinie